

Тања Ј. Танасковић¹

Филолошко-уметнички факултет
Универзитета у Крагујевцу

ТЕРИТОРИЈАЛНО РАСЛОЈЕНА ЛЕКSIKA У РОМАНИМА ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ И ГОРИ МОРАВА ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У раду је представљена територијално маркирана лексика у романима Драгослава Михаиловића – *Петријин венац*, који је у целини написан на дијалекту, и *Гори Морава*, у којем се дијалектизми комбинују са стандарднојезичком лексиком. Разматрамо специфичности књижевног текста као медијума у ком се реализују лексичко-семантички дијалектизми, а онда и могуће приступе у проучавању регионалне лексике у језику писца: од проучавања динамике односа *дијалекат* – *стандарднојезички израз* и односа *народни говор* – *индивидуализована верзија народног говора*, до доприноса језика писца лингвистичкој географији. Указујемо на значај таквих истраживања за формирање слике о структури лексикона српског језика, крећући се од потврда регионализама у књижевном тексту, до начина њиховог функционисања у дијалекту. Регионална лексика у романима посматра се као потенцијал за богаћење лексичког фонда стандардног српског језика. Такав став потврђен је чињеницом да је оваква лексика формално уклопљена у стандарднојезички израз у оквиру књижевноуметничког текста.

Кључне речи: регионализми, језик писца, општи лексички фонд, дијасистем.

0. Драгослав Михаиловић је српској лингвистичкој литератури познат као писац који показује изразито интересовање за проблеме стандардизације језика, као и за судбину народних говора у склопу тих процеса (уп. Radović Tešić 2011: 69). Осим тога, он спада у ону групу писаца који са једнаком минуциозношћу употребљава језичка средства и стандарднојезичког и дијалекатског идиома. Због тога се у лингвистичкој литератури неретко разматра његов допринос богаћењу општег лексичког фонда српског језика (уп. Jović 1985: 79–89, Radović Tešić 2011, Radović Tešić 2009: 153–165).²

Књижевно дело оваквог писца постаје актуелан предмет савремене лингвистике због појачаног интересовања за проблеме узajамних утицаја дијалекатских и стандарднојезичких елемената у саставу књижевноуметничког текста, посебно елемената лексичког слоја. Ту се неминов-

1 takica_7@yahoo.com

2 Михаиловићев романи *Петријин венац* и *Чизмаши* укључени су као извори за екскерпцију грађе која се користи за израду Речника САНУ.

но намећу сложена питање односа *дијалекајтско* ~ *стандарднојезичко*, јер се регионализми дефинишу у односу према стандардној лексици,³ а на то се надовезује питање односа тих јединица у различитим дијалектима једног језика, јер је и ширина простирања један од критеријума за утврђивање њиховога регионалног статуса; осим тога, већ је ареална распрострањеност верификатор начина функционисања једне јединице у систему општег језика, који се територијално раслојава. Затим се отвара питање односа *народни говор* ~ *индивидуализована верзија народног говора*, *индивидуална реализација* ~ *колеktivно прихваћање*, уз стилистичка питања: реализује ли писац ове јединице у складу са тим како оне функционишу у дијалекту, и са којом сврхом их употребљава и др. Утисак је да проучавање језика Драгослава Михаиловића може понудити низ података погодних за тумачење таквих и сличних односа, а у овом прилогу настојимо указати само на неке од њих.

1. Општеприхваћено је становиште да изучавати дијалекатску лексику у саставу књижевноуметничког текста значи проучавати и процес могућег преласка дијалекатске речи у стандардни језик, јер се лексика у уметничком тексту најбогатије остварује (исп. Radović Tešić 2009: 146), а њему припада и најважнија улога у спровођењу тога процеса. Уобичајено је да се прихвата становиште да писци при свом одабиру из народних говора узимају оно што је најбоље, типично и сл., али овакве констатације захтевају лингвистичку проверу: шта је то најбоље и како се оно схвата, и да ли је управо то типично. О позицији лексеме у лексичком систему сазнајемо на основу њене спојивости са другим јединицама у контексту. Књижевни текст тако, поред тога што инвентарише регионалну лексику, нуди податке о њеном збиљском животу чинећи је непатвореним и репрезентативним материјалом.

У овом раду пажња ће бити усмерена на територијално маркирану лексику у два романа Драгослава Михаиловића – у *Петријиним венцима* и роману *Гори Морава*, због сличне тематике (оба сликају живот јунака у руралном Ћупријском Поморављу), и због начина стилизације уметничког текста – писац у различитом степену захвата изражајна језичка средства карактеристична за локалне народне говоре косовско-ресавског дијалекта. *Петријин венац* је у целини поверен хомодијагетичком приповедачу Петрији, која својим месним говором приповеда догађаје из свог живота и живота људи који живе у селима у околини Окна у Поморављу, а у роману *Гори Морава* надређена приповедачка инстанца је такође хомодијагетички приповедач, који са одређене временске, а онда и језичке дистанце прича о свом детињству и животу у Сењу и Ћуприји. У роману *Гори Морава* присутна је раслојеност на приповедно *ја* и на доживљено *ја*, што за последицу има језичко диференцирање: надређено приповедно ја у духу је стандарднојезичког израза,

3 Тако Д. Петровић (2002: 281–282) издваја критеријуме за препознавање дијалектизама, међу којима су и ови: „[р]еч је дијалекатска већ по дефиницији ако за означавање истога десигната постоји друга која се може сматрати стандардизованом“ и „[р]еч је дијалекатска ако се својим значењем разликује од оне која се сматра стандардном“.

док се директни туђи говор, говор доживљеног ја из детињства и говор осталих ликова, реализује средствима својственим локалном народном говору. Оба локална говора, говори Окна и Сења, припадају сењском говорном типу, који се шире укључује у моравску, а онда и косовско-ре-савску дијалекатску зону, са наносима призренско-тимочких говора (уп. Jović 1985: 84).

2. Књижевна критика процењује да Михаиловићево посезање за облицима који нису у складу са стандардом доприноси уверљивости и непатворености ликова, збивања и средине о којој пише (уп. Jerotić 2002: 317–318). Говорећи о језичким слојевима модерног српског романа, Душан Јовић (Jović 1985: 28, 80) примећује да је у послератној и савременој књижевности знатно више писаца наклоњено супстандарду него што је то било у периоду између два светска рата, те да велики број и наших (а и светских) писаца конструише мозаик стилских слојева према томе из које средине су ликови дела о којима пишу. Овоме треба додати да Драгослав Михаиловић спада међу оне писце који се увелико интересују за национални језик и изражавају посебну бригу за народне говоре и њихову судбину, што је свакако утицало на језик његових дела.

Несумњиво је да је Михаиловићева одлука да нека своја дела конципира сасвим (*Петријин венац*) или увелико (*Гори Морава*) на дијалекту подржана чињеницом да „на сваки језик, [...] и [...] дијалекат, треба гледати као на органску целину, различиту од било које друге, будући да он изражава индивидуалност народа који њиме говори, испољава на особан начин дух тог народа и указује на јединствен пут којим тај народ покушава да досегне идеал говора“ (Ћулџак 1980: 18–19). Тако идиом којим се ликови служе најверодостојније оличава њихово виђење света.

3. Писци се у креирању стила уз помоћ маркираних супстандарних језичких средстава у складу са уметничким намерама могу кретати у два смера – или у смеру креирања неологизама од расположивих језичких елемената, или преузимањем већ постојећих лексема из дијасистема. У литератури се посебно истиче значај реанимације општег лексичког фонда српског језика на бази дијалекатских система, и оних који јесу и оних који нису у основици стандардног језика јер морамо се замислити над судбином језика „(а)ко је нашим ђацима и студентима позната реч *џровизија*, *џроценаш*, а непозната *ујам*“ (Radović Tešić 2011: 71). Драгослав Михаиловић припада управо оној групи писаца који обилато користи дијалекатске језичке потенцијале.

Ако пођемо од тога да је језичка пракса предуслов језичке дескрипције и теорије, не може се доћи до озбиљнијих лексиколошких закључака ако се не спозна укупност лексичких реализација, а књижевни текст јесте једно од поља реализације регионалне лексике, и то репрезентативно, имајући у виду да се ради о писаној реализацији. У писању се промишља о избору речи, и користе се значења која су приближно фиксирана, за разлику од варирања и нестабилности својствених усменој комуникацији. Уобичајено је да се степен уклопљености регионалне

лексике у стандардни језик одмерава управо у језику писца (уп. Radović Tešić 2009: 154–158). Тако је јер углавном „писци лансирају овакву лексичку преко својих књижевних дјела, поготову ако су она од веће умјетничке вриједности“ (Simić 1984: 173) – они из народних говора узимају оно што је оригинално, пошто им је циљ да ликове осликају оним језичким средствима која су типична и најрепрезентативнија за дату говорну заједницу.

4. Регионална лексика може бити маркирана на различите начине. Формалне варијације, које се осликавају у речи као централној јединици језика, јесу системска обележја датог фонетско-фонолошког и граматичког система дијалекта, те нису критеријална за одређивање регионалног статуса таквих јединица у оквиру општег лексикона. Такав статус лексемама обезбеђују варирања у њиховом садржају, или су лексеме маркиране и формом и садржином (в. Ramić 2012: 309–311; уп. и Ramić 2012a: 289–291). Отуда под термином *регионализам* подразумевамо лексичко-семантичке дијалектизме. Уколико немају формалних дијалекатских обележја лексичко-семантички дијалектизми „могу се прелити и у стандард без измјена прописаних системских правила, зависно од њихове употребне вриједности“ (Ramić 2012: 311). Такве јединице бивају потенцијал за богаћење општег лексичког фонда српског језика.

4.1. Лексика реализована у романима Драгослава Михаиловића може бити маркирана и формално и садржински. Она лексика у којој се не манифестују формалне дијалекатске варијације процењује се само на основу функционалних карактеристика, док се формално маркиране лексеме посматрају и са становишта варијација у форми, и са становишта варијација у садржини. Формална варирања припадају карактеристикама дијалекатског граматичког и фонолошког система, и могу бити значајна за стилистику, а садржинска се тичу лексикона и потенцијал су општем језику равноправно са свим другим извориштима. Овде настојимо указати на неке од могућих приступа таквој лексичкој, првенствено описујући начин њеног функционисања у дијалекатском контексту, или у контексту у којем функционише у садејству са стандарднојезичким јединицама, како бисмо могли одговорити на питање какво је њихово место у структури општег лексикона српског језика.

5. Писац је у *Петријином венцу* читав систем једног дијалекта ставио у функцију веродостојног представљања главног јунака-фокализатора. Петријин говор обележен је територијално на свим нивоима језичке структуре – од фонолошког, преко граматичког до лексичког – јунакиња користи специфични идиом свога краја којим слика свој свет. Можемо рећи да дијалекатске лексеме функционишу у оквиру свог органског система, те се на Петријин говор може гледати као на дијалекатски текст забележен у разговору са нативним носиоцем датог територијалног идиома.⁴ Иако се овде један дијалекатски систем ставља у естетску функ-

4 О еквивалентности Петријиног говора и дијалекатског текста доста је писано. Душан Јовић (Jović 1985: 79–90) даје преглед дијалекатских особина тога говора крећући се

цију примерену књижевном делу, те му се могу приписати специфична организација и двогласје предметног значења туђих речи и ауторовог специфичног усмеравања тих речи у корист својих циљева (уп. Bahtin 1980: 171–192), тексту се морају признати особине аутохтоног дијалекатског говора, тим пре што је и сам аутор романа изворни говорник тог дијалекта, те језичке знаке датог дијалекатског система није реализовао ван могућности тога система, о чему ће посведочити и потврде забележене у дијалекатским речницима. Реализација речи у књижевном тексту је стога само један вид обogaћења лексичког подсистема који је органски део општег система језика.

Регионалну лексику у *Петријином венцу* треба посматрати и у ширем лексичком подсистему косовско-ресавског дијалекта, водећи рачуна о специфичним карактеристикама појединих јединица у локалном говору, о њиховој ареалној заступљености и начину постојања у другим локалним говорима.

5.1. Показује се да већина територијално маркираних лексема, или њихових појединих реализација, за које се не налазе потврде у грађи Речника САНУ, функционише на исти начин много шире од локалног говора подручја у који је смештена радња романа. Провером на терену у народним говорима у околини Крагујевца примећујемо да је већина тих лексема позната.⁵ Такви су примери употребе глагола *чуцаићи* ('постојати, налазити се') – *Сам му она у главу чуца* (PV, 107), *ћуцаићи* ('заузимати неки положај, стајати') – *Сам ти још глава најоље ћуца* (PV, 49), *шурићи* ('наврачати') – *Ја сам њу једанјућ у зајвор набила, како она мене мож да мисли добро? И нећу сад да лућам главу око тоо дал ми је, док сам се окренула, шам нешито шурила ел није* (PV, 62) итд. Осим тога, и у познатим речницима који бележе лексику са овога подручја (RSANU, RKMD и RGSM) могуће је наћи потврде за регионализме које користи Д. Михаиловић, нпр. *мећа* 'кашаста храна за стоку и живину' – *Остшавим ону мећу шито сам сиремила за пилићи* (PV, 70), прилог *коца* 'управо тако, баш тако' – *Сам ми лећи сукња око ноге, пре ће она да излећи но ја. Коца шако, богами, побегло, једва се заустави у онај кодник* (PV, 75), придев *носећа* 'која је у другом стању, трудна' – *Тек брзо после тоо ова стварно остшане носећа и кроз девет месеца роди мужу сина.* (PV, 130), који је потврђен и у Северној Метохији (RGSM) итд.

На овај начин књижевноуметнички текст омогућава утврђивање изоглоса појединих јединица, лексема или семема, а значајно може ути-

кроз све језичке нивое; након тога пажња је усмеравана на граматички систем Петријиног говора (Ресо 1997: *Један поглед на граматички систем у роману Петријин венац Д. Михаиловића*; Ракић Милојковић 1996: *Употреба генијшва у језику два романа Драгослава Михаиловића (Петријин венац и Гори Морава)*). На лексичке специфичности указивала је М. Радовић Тешић (Radović Tešić 2011), а онда су понуђене и могућности читања *Петријиног венца* као етнодијалекатског текста (Miloradović 2008). Овај роман узет је као корпус за израду *Синтаксичког уписника за говоре косовско-ресавске и призренско-шмочке дијалекатске зоне* (Rakić Milojković 1995).

5 Потвде су забележене у разговорима са изворним дијалекатским говорницима на терену.

цати на одређивање њиховог места у оквиру општег лексикона, јер је један од основних критеријума по којима се лексика квалификује као регионализам, локализам и сл. ширина њиховога простирања. Наведени примери лексичко-семантичких дијалектизама, стога, нису и локализми везани за сасвим уско говорно подручје, те је ова чињеница и потврда да их је Д. Михаиловић зналачки уклапао у књижевни текст.

Драгослав Михаиловић води рачуна о томе која лексика може бити доступна Петрији, односно која лексика припада њеном локалном говору, а која не припада. Када употреби лексему која не припада локалном говору, нпр. *пошребити*, јунакиња зна да је њено порекло и значење потребно појаснити, јер је свесна да је то изван локалног говора: *Овде једно време живео један Црногорац. Он говорио: човек ти је пошребити за шо и шо. Е па шако. Човек ти је пошребити за воду. Не можеш без њу.* (PV, 8). То одређује начин формулисања реченица и образовање контекста. Види се како лексема *пошребити*⁶ функционише у општем контексту, у синтаксичком и семантичком окружењу, па је тек онда употребљена са намереном референтном вредношћу. Има се на уму да језичко знање, осим спознатог знања о једном систему и начину његовог функционисања, подразумева и знања о томе шта том систему не припада.

5.2. Неке лексеми, уз потврђеност на широком терену централне Србије са значењем које је реализовано у роману, показују варијације у семантици у односу према неким другим локалним говорима и дијалектима у којима су забележене. Нпр. у роману *канаће* ж. мн. је ‘сандук, товарни простор воловских кола; количина онога што стане у тај сандук’ – *Тамо ме, док ми се све унаоколо разврће и цейа, ломи, ко да ми неки целе канаће кукуруз навалио на леђа.* (PV, 13), док RSANU уз ово бележи још једно покрајинско значење ‘бочна страна, ограда, леса, лотра (на воловским колима)’, придев *несмајан*, *-јна*, *-јно* у роману се користи у значењу ‘луд, -а, -о’ – *Цикнем онако. Гледам у моје мртво дете, кршим руке и изгласа лелечем. Сшоути сам видела како се узбуну мачка кад јој бацши мачићи. Сад сам ја шако луда и несмајна. Ударам главом у онај шашос. Бацакам се горе-доле ко од шадаћу болес.* (PV, 16), а шире је потврђено са значењем ‘незграпан’, или ‘неспретан, трапав’ (у говору Васојевића у Црној Гори, RSANU), у роману је *шопрв* ‘тек, само што, истом’ – *Сркнем лечка и од шо мене још боље. ... Ко да сам шопрв сад прогледала, шако се осећам* (PV, 53), а у западној Метохији ‘накнадно, касније’ (RGSM), док RKMD бележи обе могућности: ‘истом, накнадно’, *лейачко* је у роману деминутив од *лејо* (ово значење забележено је и у RKMD) – *„Баши зашо ше“, велим ја, „и шишам. Јер ако нема, да идем лейачко кући, па да се сиремам за шуш. Има далеко да се шушује.“* (PV, 39), док се у околини Ниша и у Алексинцу употребљава са значењем ‘доста лепо, прилично лепо’ (према RSANU) итд.

6 Лексему **погребит**, -а, -о са значењем *пошребан*, *нужан*, бележи Митар Пешикан у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 269).

5.3. Низ је лексема које, према RKMD и RGSM, нису забележене на косовско-ресавском терену (нити су у RSANU потврђене примерима са овог терена), те потврда у роману *Петријин венац* јесте драгоценца за дијалекатску лексикографију: *машина* ‘шибица; кутија шиблица’ – „Мисо“, *шапуће* Косана преко мене, „је л имаш свећу? Је л имаш свећу и машину у кућу?“ А мој Миса никако да нешто разабере. ... „Избављај, Косана! ... Не дај јој да умре!“ (PV, 44); *мањкаши* ‘умрети’ (посведочено у RGSM, али не и у RKMD) – „У тебе је дете, мора бити, јадно, мањкало и сад га носиш мртво. (PV, 70) „Још петинес-двајес дана отидај мој Стиванимир поживео, па је онда мањкао.“ (PV, 128); *чајар* ‘посуда од глине’ – *Те ствари се овдена, дабоме, раде, и жене саме шаке ствари себе раде, с нека врећена и чајари и шако то...* (PV, 65); *везољавка* ‘марама, повезача’ (у RSANU са примером из Пожаревца) – „А онда ћеш да ме часиши, везољавку ћеш ми куйиш.“ ... *Море, мисли се, тири везољавке ћу ти куйим, сам нек буде шако.* (PV, 68).

Глагол *обиколиши* са значењем ‘опколити, опкружити’ у речнику САНУ потврђен је управо примером из *Петријиног венца* – *Ал швабурине дошли, шенкови доштерали, све унаоколо обиколили, неколике куће зајалили ...* (PV, 98) *Оћу сад да заћем одовуд. Да видим шта је то шам. Обиколим око оно, па ајд, ајд на другу страну, пред врати.* (PV, 147).

У истом смислу, као потврде о функционисању у оквиру дијалекта на ком је роман писан, значајне су и јединице које, поред тога што нису забележене у RKMD и RGSM, у којима је представљена лексика косовско-ресавског дијалекта, немају своје потврде ни у RSANU, односно шестотомном RMS: *себнуши* ‘прожигнути (у грудима), као последица лошег предосећаја’ – *Она и даље ћуши. Не мрда, бога ши. И мене – еше, баш овдена – већ нешто себну. Да ми не начинисмо неко зло?* (PV, 74); *умудреши се* ‘укочити се, остати нем и неделатан због збуњености’ – *Он сам гледну шам. И већ се окрете.* „Који је“, вели, „ово касашин урадео?“ *Зајаурио се колико је љуш. Вишомир стоји поред мене и умудрео се кај дете кад се усере у гаће. Ајд, мислим се, да одговорим ја.* (PV, 81); *флиншати се* ‘проводити се, имати љубавнике’ – *То, кажу, некад била много лепа жена и док могла, досташа се флиншала; рано осташа без мужа, могло јој се.* (PV, 14); *фућумариши* ‘прикривати, обилазити истину’ – „Како ништа?“ каже Ђоровић. „Шта ми шу фућумариш? Са шта си га ранила?“ (PV, 5–6).

Неки регионализми употребљени у *Петријиним венцима* немају лексикализован еквивалент у стандарднојезичком систему, иако појам постоји. Тако нпр. лексема *колицимина* ‘велики број људи, много људи’ – *И био је много сиреман докшор и сисобан ашерашор. Колицимине је он овдена главу сисасио, ни број им се не зна.* (PV, 79) функционише као антоним именице *неколицина* са значењем ‘неколико људи, неколико особа’ (према RSANU и RKMD). У стандардном језику на овом месту је лексичка празнина, другим речима, појам антониман оном који покрива облик *неколицина* може бити изражен само конструкцијом речи, не и лексикализованом јединицом.

5.4. Некада лексеме остварене у Петријином говору варијају у односу на стандард само специфичним могућностима реализације, чиме се њихова полисемантичка структура усложњава. У речницима нису потврђена значења следећих лексема: баба ‘врачара’ – *Нисам могла да изабавим моје дете, никако нисам могла. И носила сам ју, ди ју све нисам носила. И код доктори, и код шравари и код бабе. У село Јовац код Ј. Шаг била чувена врачара, нека баба Велика. И код ње сам ју носила.* (PV, 11); сликар ‘фотограф’ – *То била овако мала сликица и он је то, шај сликар, мислим да беше у Ш., онда увеличао. И све достиа добро урадео, сам шито јој косу, видиш, направио ко да била велика девојка.* (PV, 9); *сћећи‘задесити’* – *Неки невријашељ ши се оиетт у судбину умешао и жрдна невоља шебе је сшекла.* (PV, 49); *пореметити се ‘оболети’* – *Он, каже, оће да узне жену с коју ће да има децу. С мене је, вели, мора битт, нешто неваљашно, чим је овако. Негде сам се, може битт, још дететом пореметила или сам, онако сама од себе фалична.* (PV, 20); *Мора битт да се онда шако пореметито ел од нешто ошровао.* (PV, 128).

Када је у питању оваква употреба општепознатих лексичких јединица, онда су неопходна додатна истраживања, и у оквиру дијалекта и у језику писца који те јединице у оквиру књижевноуметничког текста фиксира, да би се стекла потпуна слика о могућностима реализације осталих семема – јер се ради о јединицама са полисемантичком структуром, као и о њиховом распореду у оквиру тих структура.

5.5. Полисемантичне структуре појединих лексема усложњавају се и семантичком деривацијом. На основу метонимијског модела *физичко својство – карактерна особина* формира се ново значење придева *дзиљав*⁷ (‘ћорав, врљав’ ~‘невешт, смотан’) – *Ди си, мајтер ши дзиљаву, гледала кад ниси ништа видела?* (PV, 104). Да значење ‘ћорав, врљав’ функционише у дијалекту као примарно показује и синтагматско окружење – истом агенсу приписује се својство исказано придевом *дзиљав* и глаголима *гледаши* и *видети*. Употребу лексеме *ченџела* мн. с. са значењем ‘медицински прибор’ у примеру: *Повади он из шорбу њеџова ченџела. И још једаншутт ши ја одстоја поред Милијану док ју черечеше. Нема ши, човече, несрејнији створ на свеју но што је жена несрејна. [...] Седам некција јој само Ђоровић шу ноћ даде.* (PV, 83), индуковала је сема из основне лексичко-семантичке алолексе ‘гвоздена кука о коју се нешто веша или се њоме нешто спаја, повезује’ (према RSANU) која се тиче намене и изгледа предмета. Значење лексеме *фиранџа* ‘замрачење изазвано несвестицом’ у примеру: *Дадоше ми [воду], прозуну ја то два-шришутт. И она фиранџа исеред очи мало ми се одмаче.* (PV, 45) добијено је метонимијом на основу основног значења ‘завеса, застор’.

5.6. Зналачка уклопљеност регионалне лексике на синтагматском плану, у сарадњи са другим јединицама, показује начин функционисања такве лексеме у локалном говору, а на стилистичком плану омогућава

7 Са формалним обележјем косовко-ресавског дијалекта на фонетском плану – африкатизација иницијалног струјног сугласника (уп. *зиљав*, RACHU).

репрезентацију слике света какву писац жели. Ако погледамо употребу глагола *шуриши* у *Петријином венцу*, у значењу ‘наврачати’ – *Ја сам њу једанути у зашвор набила, како она мене мож да мисли добро? И нећу сад да лућам главу око тоо дал ми је, док сам се окренула, там нешто шурила ел није.* (PV, 62), видимо да он није замењив глаголом *наврачати* (мада исто значе, а други глагол има прозирнију мотивацију) без штете за истину о томе како тај глагол функционише у локалном народном говору, што лингвистику првенствено занима, а самим тим и без штете за уметнички ефекат. Затим, колокациони опсег придева *бос*, који се реализује са значењем ‘до главе ошишан, ћелав’ у примеру – *Возио ју њезин шофер док ју је возио, радео с њу шћа радео, а онда ју негде уз пушћ избубецао, ошишао с нуларицу до главе и избацио на друм. И један дан ево ти ју она. С неко марамче на босу главу, гладна, црљава, ицејана.* (PV, 102), показује да то значење које се у општем језику схвата као жаргонско у народном говору није жаргонска већ немаркирана употреба. Колокабилност глагола *погледаши* са значењем ‘проценити некога’, који је реализован у контексту – *То код њу шако како те намерачила. Ако те добро погледала, има добро да прођеш, велико добро мож да ти начини. Ако јој та нешто ниси од воље, е, шад се, богами, чувај, мож да ти најрави шако зло да се довека не ичујаш.* (PV, 65) уз прилоге *добро* или *лоше*, асимилује и неке етнолошке моменте – веровање да неке жене погледом могу да учине добро или зло некоме. Ова изванјезичка чињеница мотивисала је специфичну употребу глагола *погледаши* у дијалекту, те је и у овом примеру контекст показатељ да дата лексема функционише другачије него у стандарднојезичком систему.

6. Територијално маркирану лексику у роману *Гори Морава* писац користи на другачији начин и у мањој мери. Хомодијагетички наратор – тачније, приповедачко *ја*, употребљава стандарднојезички идиом на свим нивоима, осим што повремено на лексичком плану реализује дијалектизме. Такав идиоматички примерен је јунаку који је у младости напустио родно место и пошао у Београд, што се језички манифестовало преласком са дијалекта на стандардни идиом, а из перспективе сећања на детињство он посеже за лексиконом свога дијалекта, јер је управо лексикон језички ниво у ком се специфичности и прожимања појмовних структура најинтензивније осликавају. Када писац у књижевном делу у ауторском тексту употребљава регионализме, он показује један модус уклопљености и заједничког деловања јединица дијалекатског и стандарднојезичког идиома, чиме истовремено регионалну лексику чини прихватљивом и другим идиомима.

6.1. У роману *Гори Морава* хомодијагетички наратор приповеда користећи стандарднојезички израз у који уклапа регионалну лексику у мери која одговара тематици због везаности за рурални живот Поморавља.

6.1.1. Писац тако у говор овог наратора уноси оне дијалекатске лексеме које упућују на појмове који нису општепознати, или су мање раши-

рени у другим крајевима, те немају адекватних синонима у стандарду: чорбалук⁸ ‘суд, чинија која се користи за чорбу’ – Тада би устао с клуџе и у олујани чорбалук с џејелом у углу ... дуго џљувао. (GM, 63); олалија ‘бакља’ – Свугде џо џрадини, а нарочијо крај шараба, расле су џустје, џоростјасне башијенске мејле. ... Тада их је моја мама ... у јесен обично сјаљивала. И у свеже окшобарске вечери ми бисмо насред сокака имали високе, веселе, џрашијаве олалије, које, на нашу жалост, брзо доџоревају. (GM, 10); чаншра⁹ ‘торба, новчаник, од коже’ – ... овај удовац без деце је на каиш својих зеленкашшо-мрких јахаћих чакшира одмах окачио келнерску чаншру ... (GM, 38), – Чика Миланче би у нејрилици џомерио на каишу келнерску чаншру. (GM, 80); кашкало¹⁰ ‘место где се свиње качкају, каљају, каљуга’ – Чување брљивих дивљчких свиња с кишњама од четврти мејра, које исјод ока сјаљно меркају како да ти кидну у шшешу и кашкала и умеју да џалойирају као коњи ... (GM, 59); цименша¹¹ ‘овећи лимени суд који служи за пиће’ – Славче и ја смо их шакама џрскали и џоливали цименшом ... (GM, 102); кошљајка¹² ‘посуда са дршком, обично земљана’ – У друџој руци вукао је мајшорову кожну кецељу и зайшшивену џлаву кошљајку џуну жућкашше масши. (GM, 117); мећа ‘кашаста храна за стоку и живину’ – ... а деда Љуба ... је џо дворишшју хранио живину и, с мећом од мекиња на рукама, исшрчавао на каишју да, не рукујући се ни с ким, сачекује џостше. (GM, 111); назимаџ¹³ ‘мушка прасад, вепарови’ – Редовно, џак, свакоџ џешка, моџао си џа шшо видеши у јесен, кад се шшројила назимаџ. (117) итд.

6.1.2. Јединице које имају синониме у стандарду, али у књижевно-уметничком изразу писца имају предност над њима, пошто их сматра погоднијим за репрезентовање стварности која је предмет описа управо због тога што носе додатно обележје да су територијално маркиране јесу: кунина¹⁴ ‘окруњени клип кукуруза, окомак, шишарка’ – Моја мама би дошле из хладноџ џредсобља донела сшакло зайушено кукурузном кунином. (GM, 22) – И она би ми међу зубе већ џушнула у џеју џришремљену кунину. Развалила би ми вилице и џоред шшишарке наџурала у уста велику џесницу. (GM, 23); чајоњак¹⁵ ‘папак’ – Поседали смо на очушану шшравицу џрошарану брабоњцима и шшраџовима овчијих чајоњака. (GM, 57); залуав¹⁶ ‘сметен, шшашав’ – ... или залуавих крава, које знају да се заобадају, из мести да зайушше у кукурузе и шшо за шшрен да начине ршум ... (GM, 59);

8 У широкој употреби у говорима у околини Крагујевца.

9 У RKMD потврђен је турцизам **чанта**, е ж кеса, новчаник, ручна шорба. Исти облик чанша бележи и П. Скок (1971: 293).

10 У RSANU потврђено је примерима из Крагујевца и Левча.

11 У широкој је употреби у говорима у околини Крагујевца.

12 У RSANU потврђено примерима из Левча, Темнића, Алексинца, Враћа, Ресаве и Власотинаца.

13 Бележе RSANU и RKMD као **назиме** са значењем свињче.

14 У RSANU потврђено у примерима са Тупижнице, из Милошака, затим из Ресаве, Расине, Алексинца и Сумраковца.

15 Потврђено и у RKMD, RGSM.

16 У RSANU потврђено је примерима из Крагујевца, Левча и Параћина.

кишња¹⁷ ‘њушка, губица’ – Чување брљивих дивљчких свиња с кишњама од четврт мeштра. (GM, 59); вућати се ‘бацати се, нагло кретати неким делом тела’ – Помагале су око додавања сџолица, поправљања покроба, као да се мој ујка Драги под њима вућа, исправљања и паљења угаслих свећа. (GM, 112); наћфлејисати се ‘напити се, опити се (у великој мери и сл.); постати расположен, весео од пића’ – Није био, а можда ни много јео, иако је изгледао другачије. Помоћник, пак, који би, онако висок и погурен, с кофом међу ногама погђужено седео за скрајнућим сџолом, редовно би се наћфлејисао (GM, 119).

6.2. Са стилистичког становишта, „[д]ијалекатски елементи у склопу неког другог система могу утицати и на увећање уметничке информације“ (Јовић 1985: 90). Према Д. Јовићу (1985: 90), дијалекатски елементи у стандарднојезичком идиому стилску ефективност и информативност дугују управо својој неуобичајености и непредвидљивости, па је њихова улога и у избегавању окамењености исказа књижевног језика. Отуда писац није употребљавао немаркиране лексеме ни онда када је имао избора.

6.3. Информативност регионализама огледа се у томе што употребљени у стандарднојезичком изразу представљају *џрозор* у концептуални свет говорника дијалекта, што значи да се, поред предметног значења које се реализује у ауторском тексту, њиме уокпчава и ланац концепата из парадигматске сфере дијалекатског система. Ако лексема **олалија** у књижевном тексту има референтно значење *вајџра*, *бакља*

– Свугде по градини, а нарочито крај тараба, расле су густе, горостасне баштенске метле. ... Бледозелене и нежне у пролеће, оне су средином лета почињале да се суше, а ситно лишће да им се скврчује и опада, док најзад не остану само ружне жућкасто-браонкасте шибљике начичкане ситним, тврдим семењем, које зобају чворци и боли да ти запада за врат и у косу. Тада их је моја мама, да јој не гуше башту и увек са закашњењем, чупала, трпала на гомилу под кош или му их задењивала између летава, свима нуткала ... и у јесен обично спаљивала. И у свеже октобарске вечери ми бисмо наред сокака имали високе, веселе, праштаве **олалије**, које, на нашу жалост, брзо догоревају. (GM, 10).

она ће за говорника подразумевати и значење у дијалекту *бакља* која се *џали* за време неких *џразника*, а на тај начин учинити присутним концепте из тематског скупа празника. Зато је пишчев избор регионалне лексеме у овом случају прави избор направљен са функцијом што веродостојнијег сликања јунаковог света. Употребљена реч у књижевном тексту синтетише референтно значење остварено у њему и десигнативну компоненту којом знак значи на парадигматском нивоу у дијалекту, односно нараторовом идиолекту, јер он влада и стандарднојезичким и дијалекатским идиомом. Да је писац уместо спецификованијег дијалектизма *олалија* употребио лексеме *бакља* или *вајџра*, сва евокативна моћ коју регионализам остварује у сликању света јунака нестала би. Једини-

17 У RANU потврђено је примерима из области Средњег Тимока, и Сврљига.

ца у свом кретању кроз дијасистем не може се ослободити вредности коју је имала у систему изворнику и на парадигматском и на синтагматском плану. Она своју вредност конституише у саодносу са јединицама у уметничком тексту и у односу са изванјезичком стварношћу на коју упућује, али неминовно укључује собом и конституисаност у парадигматској и синтагматској сфери у свом „прошлом животу“, односно у аутохтоном систему дијалекта.

6.4. Са аспекта формалне и семантичке укључености у књижевно-уметнички текст регионална лексика у роману *Гори Морава* показује потпуну уклопљеност, међутим, њена неуобичајеност у коду у коме се јавља са становишта рецепције задржава је на маргини стандарда. Дијалектизам тако функционише као динамична стилистичка категорија која је непрекидно на граници кодификованости – као сасвим уклопљена у локалне лексичке подсистеме способна је да се на одговарајући начин, преко књижевноуметничког текста, укључи у онај део лексикона који се сматра стандардизованим. Доказ томе јесте успешно инкорпорирање ове лексике у стандарднојезички израз у идиолекту хомодијагетичког приповедача у роману *Гори Морава*. Из перспективе приповедача употребљени регионализми нису маркирани, они су део његовог менталног лексикона, идиолекта, који се у употреби функционално раслојава. Његов идиолект репрезентативни је пример да регионална лексика може функционисати на тај начин уклопљена у књижевноуметничком тексту са стандарднојезичким елементима. Остаје питање да ли ће говорници стандардног идиома те јединице прихватити, као и то да ли ће их примити са значењском спецификацијом коју имају у дијалекатском систему, али је значајно да регионализми стоје као потенцијал, те је зато потребно описивати њихове реализације у језику писаца.

7. У раду смо на примеру двају романа Драгослава Михаиловића, који су у већој или мањој мери реализовани на локалном говору јунака романа, настојали представити неке могућности проучавања регионалне лексике. У роману *Петријин венац*, који је у целини написан на дијалекту, употребљени лексичко-семантички дијалектизми пружају информације о томе како дата лексема функционише у оквиру територијалног подсистема језика, као и о поретку њених значења и семантичким односима у које ступа.

Покрајинска лексика у роману *Гори Морава* репрезентује могући начин садејства дијалекатских јединица са стандарднојезичким. Та динамика односа потврђује у литератури више пута истакнуту чињеницу да дијалекатски системи предствљају основну и најплодоноснију базу из које се богати лексикон стандардног језика. Регионализми у овом роману потврђују се као динамична стилистичка категорија која је на рубу кодификованости, због формалне и семантичке адаптираности стандарднојезичком изразу, а још увек недовољног степена уобичајености. Чињеница да такав лексички слој јесте потенцијал за богаћење лексико-

на српског језика, да омогућава динамику односа *дијалекат* – *стандарднојезички израз*, обавезује нас да га описујемо.

Ови закључци били су могући захваљујући томе што је писац значајно употребљавао регионалну лексику и није је реализовао ван могућности које пружа њихова позиција у дијалекатском лексичком систему, сходно односу опште и индивидуалне језичке компетенције – што потврђују и збирке речи са косовско-ресавског подручја у којима су засведочени регионализми употребљени у романима. Тиме је још једном потврђено да се регионална лексика најпотпуније остварује у књижевноуметничком, дакле, писаном тексту, јер писци из дијалекта бирају најрепрезентативније јединице како би што верније осликали свет својих јунака. Адекватна уживљеност у животе ликова дела не би се постигла немаркираним стандарднојезичким идиомом лишеним локалног колорита и специфичне сегментације стварности.

Извори:

PV: D. Mihailović, *Petrijin venac*, Beograd: Nolit, 1981.

GM: D. Mihailović, *Gori Morava*, Beograd: SKZ, 1994.

Литература:

Bahtin 2000: M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela s ruskog Milica Nikolić, Beograd: Zepther Book World.

Jerotić 2002: V. Jerotić, *Najlepsi eseji Vladete Jerotića*, izbor i predgovor Milisav Savić, Beograd: Prosveta.

Jović 1985: D. Jović, *Jezički sistem i poetska gramatika*, Beograd: BIGZ, Priština: Jedinstvo.

Miloradović 2008: S. Miloradović, Jedno moguće čitanje Petrijinog venca: književno delo kao etnodijalekatski tekst, u: Zorica Divac (red.), *Slike kulture nekad i sad*, (60 godina Etnografskog instituta SANU), Zbornik 24, Beograd: Etnografski institut SANU, 223–236.

Petrović 2002: D. Petrović, Dijalekatska leksika i rečnik standardnog jezika, u: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*, Zbornik radova, Novi Sad – Beograd, 277–283.

Peco 1997: A. Peco, Jedan pogled na gramatički sistem u romanu Petrijin venac Dragoslava Mihailovića, u: *O srpskim narodnim govorima*: naučni skup, Despotovac, 21–22. 8. 1996; Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“, 45–53.

Pešikan 1965: M. Pešikan, Starocrnogorski srednjokatunski i lještanski govori, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. 15, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Pešikan 1970: M. Pešikan, *Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka*, Beograd: Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije.

Radović Tešić 2009: M. Radović Tešić, *S rečima i rečnikom*, Beograd: Učiteljski fakultet.

- Radović Tešić 2011: M. Radović Tešić, Leksički nivoi u prozi Dragoslava Mihailovića, u: Miloš Kovačević (red.) *Srpski jezik, knjievnost, umetnost* : zbornik radova sa V međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, (29–30. X 2010), knj. 1, *Književni (standardni) jezik i jezik književnosti* / [odgovorni urednik Miloš Kovačević], Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet : Skupština grada, 2011, (Kragujevac : Interagent), 69–74.
- Rakić Milojković 1995: S. Rakić Milojković, Sintaksički upitnik za govore kosovsko-resavske i prizrensko-timočke dijalekatske zone, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik* : rasprave i građa, knj. 41, 521–570.
- Rakić Milojković 1996: Sofija Rakić Milojković, Upotreba genitiva u jeziku dva romana D. Mihailovića (Petrijin venac i Gori Morava), Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXIX/II*, 199–208.
- Ramić 2012: N. Ramić, Teritorijalno raslojavanje leksikona, Beograd: *Srpski jezik*, XVII, 305–316.
- Ramić 2012: N. Ramić, Opšte karakteristike dijalekatske leksike, u: *Srpski jezik, književnost, umetnost*, Zbornik radova sa VI međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (28–29. 10. 2011), Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 289–297.
- RGSM: M. Bukumirić, *Rečnik govora severne Metohije*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2012.
- RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog njiževnog i narodnog jezika*, I–XVIII, Beograd: SANU, 1959–2010.
- RKMD: G. Elezović, *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*, I–II, Priština: Institut za srpsku kulturu, Kulturna manifestacija „Gligorije Gliša Elezović“, Narodna i Univerzitetska biblioteka, 1998.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, Novi Sad: Matica srpska (i Matica hrvatska I–III), 1967–1976.
- Simić 1984: M. Simić, Dijalekatska leksika i njen odnos prema književnoj leksici, u: *Leksikografija i leksikologija*, Zbornik radova, Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 171–174.
- Skok 1971: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I (A–J), Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II (K – poni’), Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Čuljak 1980: M. Čuljak, Lingvistički veltanšaug Vilhelma fon Humbolta, Novi Sad: *Zbornik za filologiju i lingvistiku XXIII/2*, 15–35.

Тања Ј. Танасковић

TERITORALLY STRATIFIED LEXICON IN NOVELS *PETRIJIN VENAC* AND *GORI MORAVA* BY DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

Summary

In the paper we present territorially stratified lexicon in novels written by Dragoslav Mihailović – *Petrijin venac*, which is in whole written in the dialect and *Gori Morava*, which is mostly written in standard Serbian language. We consider specificity of literary text as a medium in which dialectal lexemes are implemented, and possible approaches in studying dialectal lexemes in a writer's language: starting from the study of relation between *dialect - standard language lexicon* and relationships *folk speech - individualized version of folk speech* to the contribution of writer's language to the linguistic geography. We point to possible approaches to the study of regional vocabulary in writer's language and to the importance of such research for the knowledge about the structure of the lexicon of the Serbian language. Dialectal lexemes in novel are considered as potential for enriching lexicon of standard Serbian language. This attitude is confirmed by the fact that these lexemes are formally integrated into the standard language expression within literary text.

Keywords: dialectal lexicon, writer's language, general lexicon, intersystem relations.

Примљен у априлу 2014.

Прихваћен у мају 2014.